

Jelentésfelbontás és jelentésösszevonás a fordításban és a kétnyelvű szótárakban

Klaudy Kinga

E dolgozat kiinduló tézise a következő: jelentésfelbontással és jelentésösszevonással a kétnyelvű szótárakban is gyakran találkozunk, a fordítók azonban mindennapi gyakorlatukban jóval több összevonást és felbontást alkalmaznak, mint amennyi a kétnyelvű szótárakban található. Ezt az intuitív, tapasztalatból leszűrt megállapítást kívánom közelebbről megvizsgálni a továbbiakban.

Vajon tanulhatnak-e a fordítók "átváltási stratégiákat" a kétnyelvű szótárakból? Mi az, amit a fordító a szótárból is megtanulhat, és mi az, amire magától kell rájönnie vagy más, tapasztalt fordítótól ellesnie? Ezt a kérdésselvetést sokan jogtalanak tarthatják, mondván, olyasmit kérünk számon a szótáron, amit nem lehet. Több okból.

1. A kétnyelvű szótárak nagyon sokféle felhasználónak készülnek. Ugyanazt a szótárt forgatja a kezdő nyelvtanuló mint a haladó, ugyanazt a szótárt forgatja a kezdő fordító mint a hivatásos fordító.

2. A kétnyelvű szótárakban a szótárhasználók egyértelmű megfeleléseket, szószintű ekvivalenciát keresnek, a körülírás az egynyelvű szótárak feladata. A körülírás, azaz a jelentés felbontása a kétnyelvű szótárban akár a szótáríró kudarcának is tűnhet.

3. A fordítónak gyakran kell olyan feladatokat megoldania, melyek nem is tükröződhetnek szótárakban (pl. neologizmusok fordítása, egyéni vagy játékos szóképzés megfeleltetése stb.) hiszen a fordítandó szövegek végtelen változatosságával szemben a szótár mégiscsak véges.

Mindezt figyelembe véve, nem célunk bármit is számon kérni a kétnyelvű szótárakon. Megközelítésünk – akárcsak a fordítási műveletek tekintetében – a szótár esetében is szigorúan leíró. Ahogy a fordítások vizsgálatakor sem arra keresünk választ, hogyan kell fordítani, hanem arra, mi történik fordítás közben; a szótár vizsgálatakor sem arra keresünk a választ, milyen

legyen a szótár, hanem arra, hogyan tükröződik vagy nem tükröződik a jelentésfelbontás és a jelentésösszevonás a kétnyelvű szótárakban.

1. A felbontás és az összevonás meghatározása

Jelentések **összevonásáról** akkor beszélünk, mikor a fordító egyetlen szóval is vissza tudja adni két vagy több forrásnyelvi szó értelmét.

'*We're in no hurry,*' (Salinger 38)

– *Ráérünk.* (Elbert 41)

Jelentések **felbontásáról** akkor beszélünk, mikor a fordító csak több szóval tudja visszaadni egy forrásnyelvi szó értelmét.

Mikor a gróf felébredt, *kikocsizott*, ha ugyan Estella megengedte. (Mikszáth 16)

When the count awoke he *went out for a drive in his coach*, if Estella allowed him to. (Sturgess 18)

Feltehető a kérdés, hogy a fordításban végbemenő összevonások és felbontások valójában milyen műveletnek tekinthetők: **lexikai vagy grammatikai** műveletnek? Hiszen ha grammatikai indokai vannak az összevonásnak, akkor végképp nincs jogunk a szótárban keresni őket. Az alábbiakban mindkét összevonásra hozunk példát.

Grammatikai felbontás:

– Segítség! *Megöl!* (Örkény 190)

"Help! *He's going to kill me.*" (Sollosy 119)

Lexikai felbontás:

Kilenc óra után *megeredt* a hó, ... (Moldova 18)

Nach neun Uhr *fieng es an zu schneien.* (Kolbe 19)

Az első példában grammatikai felbontásról van szó. A szintetikus szerkesztésű magyar igéből az angolra való fordításban kiválik a személyes névmás, az aspektus, a tárgy stb. Az ilyen

megfeleltetéseket természetesen hiába keresnénk a szótárban. A második példában viszont lexikai felbontásról van szó, a magyar *megeged* ige olyan jelentéseket fejez ki szintetikusán melyet az angol és a német nyelvben csak analitikusan lehet visszaadni, tehát ezt a felbontást elméletileg a MASz-nak és a MNSz-nek tartalmaznia kell. mint ahogy tartalmazza is: *megeged* → (vi.) 1. (*elered*) a) (ált.) *zu fließen, rinnen, strömen beginnen ... etc.* MNSz II. 379., *megeged* → (vi.) 1. (eső) *begin to rain, start raining* 2. (könny) *begin to flow, start flowing ...etc.* (MASz II. 1319).

Grammatikai összevonás:

Vidéken születtem és nevelkedtem, de a falvak életéről sokáig alig tudtam többet, *mintha városban pillantottam volna meg a napvilágot.* (Illyés 7)

Ich bien zwar auf dem Land geboren und aufgewachsen, hatte aber lange vom eigentlichen Dorfleben nicht mehr Ahnung *als ein Stadtkind.* (Engl 9)

Lexikai összevonás:

A nők *lábujjhegyen járták körül* a haldokló varázslót. (Csáth 51)

The women *tiptoed about* the dying magician ... (Kessler 200)

Az első példában grammatikai összevonásról van szó, hiszen megváltoznak a mondategységek határai: egy teljes önálló magyar mondategység jelentését vonta össze egyetlen német főnévi szókapcsolattá a fordító. Ez nyilvánvalóan grammatikai művelet: önálló mondategység lesüllyesztése főnévi szószerkezetté. Az ilyen típusú megfelelések annyira alkalmi jellegűek, hogy természetesen hiába keresnénk őket a szótárakban.

A második példában lexikai összevonásról van szó, hiszen nem változnak a mondategység határai, a művelet egyetlen szókapcsolatot érint. A *lábujjhegyen jár* magyar szókapcsolat fordítási megfelelője joggal kereshető az MASz-ban, és ebben az esetben meg is található: *lábujjhegy n, tiptoe; ... -en jár tipoe, walk on tiptoe...* etc. MASz II. 1199)

2. A felbontások és az összevonások rendszerszerűsége

A lexikai felbontások és összevonások esetében is felmerülhet azonban, hogy mennyire rendszerszerűek és mennyire tekinthetők egyéni leleménynek. Vajon mondhatjuk-e azt, hogy

minden olyan lexikai összevonás és felbontás, amely nincs benne a kétnyelvű szótárakban egyéni fordítói leleménynek tekinthető?

Természetesen nem. Ha angol, német, orosz szövegek magyar fordítását valamint magyar szövegek angol, német, orosz fordítását vizsgáljuk az összevonásoknak és a felbontásoknak jól körülhatárolható típusai rajzolódhatnak ki. Vannak közöttük a fordítás irányától független felbontások és összevonások (pl. reáliák körülíró fordítása), de a felbontások és összevonások nagy része függ a fordítás irányától.

A nyelvtipológiai szakirodalom a magyar nyelv egyik általános jellemzőjének tartja az úgynevezett "**szintetikus**" kifejezésmódot, szemben az "**analitikus**"-sal. (Bárczi 1975, Dezső 1975) A szintézis tömörséget biztosít a nyelvnek, míg az analízis lazább szerkesztésmódot eredményez. A magyar igerendszert az jellemzi, hogy a cselekvés személye, száma, ideje, módja szintetikusán, azaz képzők és jelek segítségével magában az igében fejeződik ki: *Megnézhetem?* (vö. az analitikus angol kifejezésmóddal: *May I have a look at it?*) Szintetikus a tárgyas ragozás és a birtokos személyrag is: *látlak, kocsid* (vö. az analitikus angol, orosz kifejezésmóddal: *I see you, Ja vizsu tyebja, your car, tvoja masina*). Ugyancsak szintetikusán fejeződnek ki a magyar igében a különböző jelentésárnyalatok is pl. a cselekvés elkezdése: *elpityeredett* (vö. az analitikus német kifejezésmóddal: *sie begann zu flennen*). Ezért az igék jelentése a magyarról angolra, németre, oroszra való fordításban felbomlik, míg az ellenkező irányra az összevonás lesz jellemző. Mivel a felbontás és az összevonás tekintetében az angol, német és orosz nyelv többé-kevésbé azonos módon áll szemben a magyarral a továbbiakban indoeurópai→magyar (IE→H) és magyar→indoeurópai (H→IE) fordítási irányról fogunk beszélni ott, ahol az illető műveletnek van jellemző iránya.

Ennek megfelelően a felbontásoknak és összevonásoknak a következő típusait különíthetjük el (a jellemző irányt minden típus után zárójelben adjuk meg:

2.1. Rendszerszerű jelentésfelbontások a fordításban:

1. Kezdést kifejező igék felbontása (M→IE)
2. Állapotváltozást kifejező igék felbontása (M→IE)
3. Módhatározó kiválása a magyar igéből (M→IE)
4. Idéző igék módhatározójának kiválása (M→IE)
5. A konkrét jelentésű ige felbontása általános jelentésű igére és konkrét jelentésű főnévre (M→IE)

6. Felbontás rokonságnevek esetén ($M \rightarrow IE, IE \rightarrow M$)
7. Felbontás a főnevek szóalkotási sajátosságainak különbségei miatt ($N \rightarrow M$)
8. Felbontás körülíró fordítás esetén (-)

2.2. Rendszerszerű jelentésösszevonások a fordításban:

1. Kezdést kifejező ige beolvasztása a főigébe ($IE \rightarrow M$)
2. Idéző igék módhatározójának beolvasztása az igébe ($IE \rightarrow M$)
3. Állapotváltozást jelentő igék összevonása a melléknévvel ($IE \rightarrow M$)
4. Általános jelentésű ige összevonása konkrét jelentésű főnévvel ($IE \rightarrow M$)
5. Általános jelentésű ige összevonása konkrét jelentésű melléknévvel ($IE \rightarrow M$)
6. Összevonás rokonságnevek és egyéb páros megnevezések esetében ($IE \rightarrow M, M \rightarrow IE$)
7. Összevonás a főnevek szóalkotási sajátosságainak különbségei miatt ($M \rightarrow N$)

3. A jelentések felbontásának típusai a fordításban

Igék esetében a felbontás a magyar \rightarrow IE irányra jellemző. Mint már említettük, az igék felbontásának **lexikai rendszerben** rejlő oka az, hogy a magyar nyelv igei képzőinek gazdagsága révén a jelentésárnyalatok rendkívüli változatosságát tudja megkülönböztetni. Képes arra, hogy képzők segítségével, tehát szintetikusán kifejezze pl. a cselekvés kezdetét, pillanatnyiságát, gyakoriságát stb., amire az indoeurópai nyelvek igéi csak analitikusan képesek.

1. Mikor magyarról fordítunk IE nyelvekre a kezdést, vagy egyéb állapotváltozást kifejező magyar igék felbomlanak (pl: *Elpityeredett* \rightarrow *Sie begann zu flennen*).

... az éjszaka januárhoz képest szokatlanul meleg volt, a hó még a levegőben *elolvadt*. (Moldova 18)

Für eine Januarnacht war es ungewöhnlich warm, so daß der Schnee schon im Fallen *zu schmelzen begann*. (Kolbe 19)

A kezdést kifejező igék felbontásának általános jellegét bizonyítja, hogy ugyanannak a magyar mondatnak német és angol fordítója egyaránt él vele.

Erre aztán Rozsákné is felkelt, felöltözött és *elpityeredett*. (Mikszáth 23)

This was enough to make Mrs. Rozsák get up too, put on her clothes and *start snivelling*. (Sturgess 27)

Erre aztán Rozsákné is felkelt, felöltözött és *elpityeredett*. (Mikszáth 23)

Da stand nun auch Frau Rozsák auf, zog sich an und *begann zu flennen*. (Schüching – Engl 291)

2. Nemcsak a kezdést kifejező magyar igék, hanem az egyéb állapotváltozásokat kifejező magyar igék is felbomlanak az angolra és németre való fordításban. Ilyenkor határozói vagy állítmányi használatú melléknevek válnak ki a szintetikus magyar igéből: *elfeketedik* → *turn/become black, schwarz werden, elfárad* → *became tired, müde werden, megsavanyodik* → *turn/go sour, sauer werden*. (Az oroszra való fordításra ebben az esetben szintén a szintetikus szerkesztésmód jellemző, vö. *csernyety, usztaty, kiszety*).

Egészen *belevörösödtem* a próbálkozásba, hogy a gyanús közmondást kiegészítsem. (Karinthy 273)

My struggles to complete the shady-looking proverb actually *made me quite red* in the face. (Barker 12)

3. Az angolra, németre, oroszra való fordításkor a **módhatározók kiválnak az igéből**, s a konkrét magyar igét a fordító egy **általánosabb jelentésű ige + módhatározó** kapcsolattal adja vissza a célnyelvben.

Thalamus, az udvari borbély, *belibbent*. (Kosztolányi 90)

Thalamus, der Hofbarbier, *kam hereingetänzelt*. (Klein 91)

Az lesz a legokosabb, ha *bevillamosozik* a belvárosba. (Örkény 1. 56)

Lucsse vszevo *tramvajem dojehaty* do centra (Voronkina 1. 284)

A *belibbent, bevillamosozik* stb. igék jól szemléltetik a magyar nyelv kedvező szóképzési lehetőségeit, melyek igen nagy mértékű jelentéssűrítést tesznek lehetővé. Több szó jelentése

olvad bele egyetlen magyar szóba, s ezeket a jelentéseket a fordítók angolra, németre, oroszra fordítva kibontják, illetve kénytelenek kibontani.

4. A módhatározó kiválása a magyar igéből gyakori a magyar **idéző mondategységek igéinek** fordításakor. A konkrét jelentésű magyar **mondást** jelentő igét (*hördült fel, hajtogatta, kötekedett* stb.) vagy az alkalmilag mondást jelentő, igeként funkcionáló egyéb igéket (*sírta, csodálkozott, mosolygott*) egy általános jelentésű igére és egy módhatározóra bontják fel a fordítók (*mondta felhördülve, mondta szünet nélkül, mondta kötekedve, mondta sírva, mondta csodálkozva, mondta mosolyogva*).

– Hát ez mi? - *csodálkozott* Gergely. (Gárdonyi 103)

'Why, whatever's that?' *asked* Gergö *in surprise*. (Cushing 6y2)

– Hát ez mi? - *csodálkozott* Gergely. (Gárdonyi 103)

"Was ist denn das?" *fragte* Gergö *erstaunt*. (Schüching 81)

5. És végül, akár angolra, akár németre vagy oroszra fordítunk, az egyik leggyakoribb átváltási művelet, a **konkrét jelentésű magyar igék** felbomlása a fordításban egy **általánosabb jelentésű igére és egy konkrét jelentésű főnévre**. A felbontás általános jellegét illusztrálja ugyanannak a magyar mondatnak a felbontása az angol és a német fordításban.

Panaszkodni is szeretett volna, de csak egy ízben kísérelte meg. (Kosztolányi 212)

He would have liked to *tell his troubles*, but never tried to do so after the first attempt. (Fadiman-Szirtes 180)

Panaszkodni is szeretett volna, de csak egy ízben kísérelte meg. (Kosztolányi 212)

Er hatte ihr auch gern *sein Leid geklagt*, doch versuchte er es nur einmal. (Klein 215)

6. **Főnevek** esetében a felbontás oka lehet a valóság **eltérő tagolása** (pl. rokonságnevek), de lehet a nyelvek **szóalkotási** sajátosságainak különbsége is (pl. hosszú szóösszetételek alkotásának lehetősége az egyik nyelvben és e lehetőség hiánya a másik nyelvben). A rokoni

fokozatok fordítása esetében mindkét irányban végbemehet felbontás attól függően, hogy az illető nyelv melyik rokonsági fokozatot fejezi ki részletezőbben. A hosszú szóösszetételek felbontása az általunk vizsgált nyelvpárok közül a német→magyar irányra jellemző.

Bizonyos rokoni fokozatoknak az egyik nyelvben van összefoglaló neve, a másikban nincs: pl. a magyar (*testvér*) összefoglal, az angol (*brother and sister*), a német (*Brüder und Schwester*) az orosz (*brat i szesztra*) részletez, a magyar (*nagyszülők*) összefoglal, az orosz (*babuska i gyeduska*) részletez, stb. Ha a célnyelvben részletezőbb a megnevezés a fordítók felbontást alkalmaznak.

Azután elment, mert már jöttek a varázsló *rokonai és testvérei* s azokkal ő nem volt ismerős. (Csáth 64)

Then she went away, because *the brothers and sisters and aunts and uncles and cousins* of the magician were gathering, and she didn't know them. (Kessler 204)

Más esetben a magyar az a nyelv, mely részletez (*öcs és fivér, húg és nővér*) és az IE nyelvekre jellemző az összefoglaló szemlélet, mely nem differenciál életkor szerint (*brother, Brüder, brat, sister, Schwester, szesztra*). Ilyenkor körülíró fordítást alkalmaznak a fordítók, ami a jelentések felbontásának egy sajátos esete vö: *öccse* → *sein jüngerer Bruder*, *húga* → *seine kleine Schwester*.

Édesanyja reggel hétkor benyitott az udvarra néző szerény lakás hosszúkás szobájába, melyben három gyermeke aludt: ő, *az öccse meg a húga*. (Kosztolányi 24)

Um sieben Uhr in der Frühe öffnete seine Mutter die Tür zum lännglichen Zimmer ihrer bescheidenen Wohnung mit Hofblick, in welchem ihre drei Kinder schliefen: er, *sein jüngerer Bruder und seine kleine Schwester*. (Koriáth 132)

7. **Körülíró fordításról** beszélünk, mikor a pontos célnyelvi megfelelő hiányában a fordítók egy általános jelentésű főnévvel és egy konkretizáló jelzővel adják vissza a forrásnyelvi szó értelmét. Az un. "**kultúrszavak**", más terminussal "**reáliák**", fordításakor a fordítók sokszor általánosító fordítást adnak, mivel a mondanivaló szempontjából az illető reália pontos visszaadásának nincs jelentősége. Előfordul azonban, hogy szükség van a reáliák pontos

fordítására. Mivel ezeknek a szavaknak a célnyelvben nincs megfelelőjük, ezért a fordítók gyakran alkalmazzák a körülíró fordítást, azaz jelzős szókapcsolattal próbálják visszaadni a reália értelmét.

Az első padokban szinte magától értetődően az "*úrügyermek*"-ek helyezkedtek el.
(Kosztolányi 28)

Die ersten Bänke hatten wie selbstverständlich *die Kinder aus "vornehmem Hause"* beschlagnahmt, ... (Koriath 136)

8. A főnevek felbontásának következő oka a nyelvek szóalkotási módjainak különbségében rejlik. A szóalkotásnak mind a négy általunk vizsgált nyelvben gyakori módja a szóösszetétel, de a magyarral szembeállított három IE nyelv egyikében, a németben különösen hosszú összetett szavakat találunk, pl. *Kriegsfolgenbereinigungsgesetz*. A hosszú német szóösszetételeket sokszor csak több szóval lehet magyarrá fordítani. A fenti német szónak kétféle fordítása lehet, egy teljes: *a második világháború anyagi következményeinek rendezéséről szóló törvény*, és egy rövidített: *háborús jóvátételi törvény*. A hosszú szóösszetételek elsősorban az írott nyelvre, azon belül pedig a tudományos és a publicisztikai stílusra jellemzőek, de szépirodalmi művek fordításakor is gyakran kényszerülnek a fordítók a német szóösszetételek felbontására.

Eisenbahndämpfe, der Schleim der Auspuffgase, Straßenstaub ... (Böll 887)

A vasút felől felszálló gőz, a kipufogó gázok lepedéke, az utcai por ... (Doromby 6)

... das lange adamsapfelige *Bergfilmprofil*; ... (Böll 36)

... *a hegyvidéki filmek jellegzetes férfifigurája*, hosszú, ádámcsutkás profiljával;
... (Rayman 70)

4. A jelentések összevonásának típusai a fordításban

Igék esetében az összevonás az IE→magyar irányra jellemző. A jelentések összevonását az teszi lehetővé, hogy gazdag morfológiai és szóképzési lehetőségei következtében a magyar

ige több jelentést képes magába olvasztani (szintetizálni) mint általában az IE igék, melyekre az analitikus felépítés jellemző. Pl: *She went to the phone and called the house* (analitikus forma) → *Hazatelefonált* (szintetikus forma). Ha IE nyelvekről fordítunk magyarra, az analitikus formákból gyakran szintetikus forma lesz.

1. Gyakran olvadnak bele a főigébe a kezdést kifejező igék, tehát például a *He started to speak* angol mondatnak nem az lesz a megfelelője, hogy *Elkezdett beszélni*, hanem az, hogy *Megszólalt*.

Billy started sipping his tea. (Dahl 72)

Billy *belekortyolt* a teába. (Borbás 73)

... im Nebenzimmer rechts *begann* die Schwester *zu schluchzen*. (Kafka 102)

... a jobb oldali szobában huga *felzokogott*. (Györfly 103)

2. A mondatst jelentő ige módhatározóját a fordítók gyakran olvasztják bele a mondatst jelentő igébe.

'Before this day is done', Mr Boggis *said softly*, I shall have the pleasure of sitting down upon that lovely seat.' (Dahl 136)

– Még mielőtt leáldozik a nap – *suttogta* Mr. Boggis –, erre a szépséges székre lesz szerencsém letelepedni. (Borbás 137)

"Gib sie mir", *sagte er laut*. (von der Grün 14)

– Add ide! – *förmedt rám* ... (Bognár 22)

3. Az IE nyelvek az állapotváltozásokat rendszerint analitikusan fejezik ki egy pusztán az állapotváltozást jelentő általános jelentésű igével és az állapotot kifejező konkrét jelentésű melléknévvvel (*turn red, turn blue, turn sentimental* stb.). Az állapotváltozást kifejező angol általános jelentésű ige és állapotot kifejező konkrét jelentésű melléknév szintén összeolvad a magyar fordításban.

Eliot's face *went white* and blank. (Vonnegut 34)

Eliot arca *elfehéredett* és kifejezéstelen lett. (Szilágyi 31)

4. Ugyancsak az IE nyelvekről magyarra való fordításra jellemző az az összevonási művelet, amelynek során a fordítók a forrásnyelvi mondat **ige + főnév** kapcsolatait "igésítik", azaz az **általános jelentésű ige + konkrét jelentésű főnév** kapcsolatokat egyetlen konkrét igével fordítják.

Miss Baker and I *exchanged* a short *glance*. (Fitzgerald 19)

Miss Bakerrel egy pillanatra *összenéztünk*. (Máthé 17)

Hans und Tonio *hatten Zeit* nach der Schule spazierenzugehen ... (Mann 8)

Hans és Tonio *ráérték* iskola után sétálni, ... (Lányi 9)

5. Szintén az IE nyelvekről magyarra való fordításra jellemző az általános jelentésű **igék** összevonása konkrét jelentésű **melléknevekkel**, melynek eredményeképp megint csak konkrét jelentésű magyar igék kerülnek a fordításba.

And if it *makes me smaller*, I can creep under the door. (Carroll 16)

Ha pedig *eltörpülök tőle*, akkor kimászhatok alúl az ajtórésen. (Kosztolányi 13)

"Dies frühzeitige Aufstehen," dachte er, "*macht einen ganz blödsinnig*." (Kafka 82)

– Ez a korai felkelés – gondolta – *egészen megalondít*. (Györfly 83)

6. **Főnevek** esetében a rokonsági viszonyok kultúránként eltérő disztribúciója adhat lehetőséget az összevonásra. Bizonyos rokoni fokozatoknak az egyik nyelvben van összefoglaló neve a másikban nincs pl. a magyar (*testvér*) összefoglaló, az angol (*brother and sister*), a német (*Brüder und Schwester*), az orosz (*brat i szesztra*) részletez, a magyar (nagyszülők) összefoglaló, az orosz (*babuska i gyeduska*) részletez stb. Más esetben a magyar az a nyelv, mely részletez (*öcs és fivér, hűg és n_vér*) és az IE nyelvekre jellemző az összefoglaló szemlélet, mely nem differenciál életkor szerint (*brother, Brüder, brat, sister, Schwester, szesztra*). Ha a

forrásnyelvben nincs összefoglaló elnevezés, a célnyelvben viszont van, a fordítók összevonást alkalmaznak.

Of course they wasn't *brother and sister*, ... (Hemingway 62)

Persze nem voltak *testvérek*, ... (Szász 63)

7. Összevonásra adnak lehetőséget a nyelvek szóalkotási sajátosságainak különbségei is. Bár a szóösszetétel mind a négy vizsgált nyelvben az új szavak alkotásának egyik gyakori módja, a magyarral szembeállított három indoeurópai nyelv közül az egyikben, a németben különösen gyakori. A németben sokszor összetett szót használunk akkor is, amikor a magyarban jelzős főnévi szó szerkezetet.

Szinészi pózba vágta magát. (Mikszáth 25)

Jetzt warf er sich in *Schauspielerpose*. (Schüching-Engl 294)

Egy *gyermekkori stikli* volt. Szánombánom. (Mikszáth 26)

"Es war ein *Jugendstreich*. Ich bereue ihn tief. (Schüching-Engl 296)

A magyarról németre való fordításban ezért a fordítók gyakran vonják össze egyetlen német lexémává a magyar jelzős főnévi szó szerkezeteket, kihasználva ezzel a német nyelv szóképzési lehetőségeit.

5. Felbontások és összevonások a két nyelvű szótárakban

Vegyünk egy-egy példát a jelentésösszevonásra és a jelentésfelbontásra a fordítói gyakorlatból majd nézzük meg, hogy megtalálható-e ugyanaz a jelentésösszevonás és jelentésfelbontás a szótárban?

Jelentésfelbontás:

a) a fordításban:

... és ő maga is kötelességszerűen *elérzékenyült*. (Csáth 13)

... and so *turned* dutifully *sentimental* himself. (Kessler 186)

b) a szótárban:

MASz: *elérzékenyül* (-t,-jön) vi, *be* (*deply touched/affected/moved by, be emotional (over,about), be overcome by emotion, ...*

Jelentésösszevonás:

a) a fordításban:

Akakij Akakijevics uzse zablago vremenno pocsuvsztvoval nadkezsascsuju roboszty. (Gogol 153)

Akakij Akakijevics már előre kellőképpen *megszzeppen*. (Makai 35)

b) a szótárban:

OMSz: *(po)csuvsztvovaty* 1.(fiziológiailag) *érezkel, érez*, 2.(lelkileg) *érez*, 3. *elismer, megért, észrevesz*, 4. *átérez*, 5. *érzéke van valamihez*, 6. ... *nek érzi agát; roboszty félénkség, bátortalanság.*

A felbontást – ha más lexémákkal is – megtaláljuk a szótárban az összevonást azonban nem. A fenti összevonási művelet (*pocsuvsztvovaty roboszty* → *megszzeppen*) a szótárban nem található meg sem a *pocsuvsztvovaty* sem a *roboszty* szócikkében, bár hasonló összevonási műveletre mintát találunk az OMSz-ban: *pocsuvsztvovaty zsazsdu* → *szomjas*.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a MASz és a MNSz első ötven igéje mennyire bomlik fel a szótárban. Kódmagyarázat: első két számjegy az ige sorszám, a harmadik a magyar ige első két német és angol szótári megfelelőjének típusát azaz szintetikus (Sz) vagy analitikus (A) voltát jelzi:

- 1: Sz,Sz = mindkét szótári megfelelő szintetikus
- 2: A,A = mindkét szótári megfelelő analitikus
- 3: Sz,A = az első szótári megfelelő szintetikus a második analitikus
- 4: A, SZ = az első szótári megfelelő analitikus a második szintetikus
- 5: Sz = csak egy szótári megfelelő van és az szintetikus
- 6: A = csak egy szótári megfelelő van és az analitikus

Magyar-német szótár első ötven ige:

011 abajgat: quälen, chikaniren
021 abál: abbrühen, abkochen
031 abbahagy: unterbrechen, abbrechen
041 abbamarad: liegenbleiben, aufhören
056 abcúgol: **jm Abzug rufen**
065 abortál: abortieren
071 abrakol: füttern, fressen
085 abrakoltat: (ab)füttern
091 ábrándozik: träumen, schwärmen
101 ábrázol: abbilden, darstellen
115 abszolvál: absolvieren
125 abszorbeál: absorbieren
135 absztrahál: abstrahieren
146 acélosodik: **sich (ver)stählen**
155 acéloz: (ver)stählen
163 acsarkodik: stänkern, **Stunk machen**
171 ácsol: zimmern, ausbauen
181 ácsorog: lungern, herumstehen
195 ad: geben
201 adagol: rationieren, dosieren
211 adakozik: geben, spenden
225 adjusztál: adjustieren
231 adminisztrál: administrieren, verwalten
242 adódik: **sich geben, sich bieten**
253 adogat: zureichen, **öfter geben**
261 adományoz: spenden, schenken
274 adomázgat: **Anekdoten erzählen**, fabulieren
286 adómentesít: **von Steuern befreien**
293 adózik: steuern, **Steuer zahlen**
303 adóztat: besteuern, **Steuer auflegen**
312 agarászik: **auf die Hetze gehen, auf der Hetzjagd sein**
322 emb.ágaskodik: **sich rerecken, auf die Zehen stellen**
331 ágaz: abästen, abzweigen
342 ágazik: **Zweige treiben, sich zweigen**
352 aggályoskodik: **Bedenken haben, bedenklich sein**
361 aggaszt: ängsten, bedrücken
375 aggat: aufhängen
385 agglomerál: agglomerieren
395 aggodalmaskodik: besorgt
404 aggódik: **sich beängstigen**, sorgen
415 agítál: agitieren
423 ágyaz: betten, **das Bett machen**
432 agyonázik: **bis auf die Haut durchnässt werden, vom Regen durnässt sein**
441 agyonbeszél: niedersprechen, verplaudern
456 agyonbosszant: **zu Tode ärgern**
466 agyonbunkóz: **(mit einer Keule) totschiagen**
475 agyoncsap: totschiagen
481 agyoncsépel: abdröchen, abspielen
491 agyoncsigáz: abplagen, abhetzen
503 agyoncsókol: totküssen, **zu Tode küssen**

Magyar-angol szótár első ötven ige:

011 abajgat: pester, chase
021 abál: steam, boil
031 abbahagy: stop, cease
041 abbamarad: cease, stop
051 abcúgol: boo, hit
063 abortál: miscarry, **have a miscarriage**
074 abrakol: **give fodder**, fodder
083 abrakoltat: bait, **feed horses**
093 ábrándozik: (day)dream, **be in a reverie**
101 ábrázol: represent, delineate
111 abszolvál: complete, finish
121 abszorbeál: absorb, occlude
135 absztrahál: abstract
142 acélosodik: **get steeled, get hardened**
151 acéloz: steel, acierate
166 acsarkodik: **be dead set, have a spite**
171 ácsingózik: hanker
181 ácsol: carpenter, timber
192 ácsorog: **stand about, loll about**
203 ad: give, **hand over**
212 adagol: **divide up, portion out**
222 adakozik: **contribute to charity, give a donation**
234 adatol: **give references**, substantiate
243 adjusztál: equip, **put in order**
251 adminisztrál: administer, manage
263 adódik: happen, **present itself**
272 adogat: **give repeatedly, keep giving**
281 adományoz: give, present
292 adomázgat: **tell anecdotes, relate anecdotes**
304 adómentesít: **exempt from taxation**, untax
312 adózik: **pay taxes, pay rates**
323 adóztat: tax, **impose tax**
336 agarászik: **hunt with greyhounds**
346 ágaskodik (emb.): **stand on tiptoe**
352 ágaz: **lop off the branches, strip (a tree) of its branches**
361 ágazik: ramify, branch
372 aggályoskodik: **have scruples, be scrupulous**
381 aggaszt: worry, trouble,
391 aggat: hang, append
405 agglomerál: agglomerate
415 agglomerálódik: agglomerate
422 aggodalmaskodik: **have scruples, be scrupulous**
434 aggódik: **be anxious**, worry
441 agítál: canvass, agitate
453 agyabugyál: thrash, **give a sound drabbing**
464 ágyaz: **make one`s bed**, bed
472 agyonázik: **get drenched through, be soaked**
482 agyonbeszél: **talk away the time, talk sy to death**
492 agyonbírál: **run down, cut to pieces**
502 agyonbombáz: **bomb heavily, shower with bombs**

A magyar–német szótári mintában mindkét német megfelelője analitikus, vagy csak analitikus megfelelője van az alábbi magyar igéknek: *abcúgol, acélosodik, adódik, adómentesít, agarászik, ágaskodik, ágazik, aggályoskodik, agyonázik, agyonbosszant, agyonbunkóz, vegyesen megfeleltethetők az alábbiak: adogat, adomázgat, adózik, adóztat, aggódik, ágyaz, agyoncsókol*, vagyis az első ötven ige 32 százaléka felbomlik vagy felbomolhat a fordításban.

A magyar–angol szótári mintában mindkét angol megfelelője analitikus, vagy csak analitikus megfelelője van az alábbi magyar igéknek: *acélosodik, acsarkodik, ácsorog, adagol, adakozik, adogat, adomázgat, adózik, agarászik, ágaskodik, ágaz, aggályoskodik, aggodalmaskodik, agyonázik, agyonbeszél, agyonbírák, agyonbombáz, vegyesen megfeleltethetők az alábbiak: abortál, abrakol, abrakoltat, ábrándozik, ad, adatol, adjusztál, adódik, adómentesít, adóztat, aggódik, agyabugyál, ágyaz* vagyis az első ötven ige 60 százaléka felbomlik vagy felbomolhat a fordításban. Magyar→angol irányban, mint látjuk, jóval többször van szükség felbontásra, mint magyar→német irányban, ami érzékelteti az angol nyelv morfológiai lehetőségeinek szegényességét nemcsak a magyar hanem a német nyelvhez viszonyítva is.

6. A felbontások és az összevonások aszimmetriája

Visszatérünk kiinduló kérdésünkhöz: valóban több felbontást és összevonást alkalmaznak-e a fordítók, mint amennyi a kétnyelvű szótárakban található? Hogy erre válaszolhassunk, meg kell említenünk a fordításban végbemenő felbontások és összevonások két fontos sajátosságát: az egyik az egyirányúság másik az aszimmetria. Az **egyirányúság** azt jelenti, hogy a magyar nyelvre dominánsan jellemző szintetikus szerkesztésmód és az IE nyelvekre többé-kevésbé jellemző analitikus szerkesztésmód miatt a felbontás elsősorban a magyar→IE irányra, míg az összevonás az IE→magyar irányra lesz jellemző.

Az **aszimmetria** azt jelenti, hogy a felbontást gyakrabban alkalmazzák a fordítók mint az összevonást. Ennek a jelenségnek vannak fordításpecifikus és nyelvspecifikus okai. Fordításpecifikus oka az, hogy a fordítók mindig előnyben részesítik az explicitebb, kifejtettebb megoldásokat. Nyelvspecifikus oka a következő. Mikor magyarról IE nyelvekre fordítunk a felbontás **kötelező** átváltási művelet, az *elpityeredett, belekortyolt, bevillamosozott, kikocsizott* típusú igék jelentését a fordító kénytelen felbontani, mert hiszen a célnyelvi eszköztár egyszerűen nem tartalmaz hasonló szintetikus alakokat. Mikor azonban nyelvekről

magyarrá fordítunk az összevonás csak **fakultatív** művelet, az analitikus és a szintetikus szerkesztésmód egyaránt grammatikailag helyes mondatot eredményez. A magyar nyelvi norma szempontjából a következő megoldásoknak mindegyike helyes: *elkezdett esni az eső/eleredt az eső, elkezdett sírni/ elpityeredett, ivott egy kortyot a teából/belekortyolt a teába*. Ilyenkor a rutinos fordítók elvégzik az összevonást a kezdő fordítók nem. Tehetik, hiszen a szintetikus alak sem mond ellen a magyar nyelvi normának, legfeljebb a fordítói norma követeli meg az analitikus alakot.

A kétnyelvű szótárakban az egyirányúság és az aszimmetria még erősebben jelentkezik. A felbontásokra elsősorban a magyar-angol, magyar-német, magyar-orosz szótárakban az összevonásokra pedig az angol-magyar, német-magyar, orosz-magyar szótárakban találunk példát, illetve találnánk, ha a felbontás és összevonás közötti aszimmetria nem erősödne fel a kétnyelvű szótárakban. Ennek egyébként nagyon egyszerű oka van. Az összevonáshoz két-három lexéma szükséges és a szótári címszavak általában egyetlen lexémából állnak. Összevonási mintákat legfeljebb akkor kapunk, ha a szócikk szintaktikai kapcsolatokat is tartalmaz (*turn red* → *elpirul, elvörösödik* AMSz 2091) A szintaktikai kapcsolatok közlése azonban a hagyományos kétnyelvű szótárakban rendszertelen véletlenszerű, esteleges és forrásnyelvi kiindulású, semmi esetben sincs tekintettel a célnyelvre.

Az angol-magyar, német-magyar, orosz-magyar szótár írójának a fordítókkal ellentétben nem kell gondoskodnia arról hogy magyar oldalon "bejőjjenek" ilyen igék, hogy *megszeppen, kipattan, felvillan, hazatalál* stb. vagyis a magyar igeekészlet jókora részét az angol-magyar, német-magyar, orosz-magyar kétnyelvű szótárak **nem tartalmazzák**. Ha tehát a fordítók nem alkalmaznának több összevonást a fordításban, mint amennyit a kétnyelvű szótárak tartalmaznak, a fordítások magyar nyelve sokkal **szegényebb** lenne, mint az eredeti magyar szövegeké.

Irodalom

Bárczi G. 1975. A magyar nyelv jelleme. *Magyar Nyelv* LXX1. 3. 257–268

Dezső L. 1975. A magyar nyelv típusa. *Magyar Nyelv* LXII. 3. 268–274.

Hadrovics L. , Gáldi L. 1971. *Orosz–magyar szótár*. I–II. 4. kiadás. Bp: Akadémiai Kiadó.

- Hadrovics L. - Gáldi L. 1969. *Magyar– orosz szótár*. I–II. 3. kiadás. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Halász E. 1976. *Magyar– német szótár*. I–II. 5. kiadás. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Halász E. 1974. *Német– magyar szótár*. I–II. 4. kiadás. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Országh L. 1960. *Angol– magyar szótár*. 1. kiadás. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Országh L. 1977. *Magyar – angol szótár*. I–II. 5. kiadás. Bp. Akadémiai Kiadó.

Források

- Böll, H. 1974. *Billiard um halbzehn*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Böll, H. 1987. *Billiárd fél tízkor*. Bp: Európa. F: Doromby Károly
- Böll, H. 1967. *Wanderer, kommst du nach Spa...* Erzählungen. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Böll, H. 1986. *És lőn este reggel*. Válogatott elbeszélések. Bp: Európa. F: Bor Ambrus és Raymann Katalin.
- Carroll, L. 1954. *Alice in Wonderland*. London: William Collins Sons and Co. Ltd.
- Carroll, L. 1974. *Alice csodaországban*. Bp: Móra. F: Kosztolányi Dezső.
- Csáth G. 1973. *Apa és fiú*. Bp: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Csáth G. 1983. *Opium and Other Stories*. New-York: Penguin Books. F: Jascha Kessler and Charlotte Rogers
- Dahl, R. 1961. *Parson's Pleasure*. Short Stories. Bp: Európa.
- Dahl, R. 1961. *Jámbor örömök*. Elbeszélések. F: Borbás Mária.
- Fitzgerald, F. Scott. 1986. *The Great Gatsby*. Penguin Books.
- Fitzgerald, F. Scott. 1985. *A nagy Gatsby*. Amerikai elbeszélők. Bp: Európa. F: Máthé Elek.
- Gárdonyi G. 1944. *Egri Csillagok*. Bp: Dante Könyvkiadó.
- Gárdonyi G. 1991. *Eclipse of the Crescent Moon*. Bp: Corvina. F: George F. Cushing.
- Gárdonyi G. 1967. *Sterne von Eger*. Bp: Corvina. F: Mirza Schüching.
- Gogol, N.V. 1989. *Povesztyi*. Moszkva: Pravda.
- Gogol, N.V. 1989. *A köpönyeg*. Bp: Európa. F: Makai Imre.
- Grün von der, M. 1981. *Flächenbrand*. Berlin-Weimar: Aufbau Verlag .
- Grün von der, M. 1983. *Kísértetek*. Bp: Európa. F: Bognár József.
- Hemingway, E. 1987. *The End of Something*. Selected stories. Bp: Európa.

- Hemingway, E. 1987. *Valami véget ér*. Válogatott elbeszélések. Bp: Európa. F: Szász Imre, Róna Ilona, Réz Ádám, Ottlik Géza.
- Illyés Gy. *A puszták népe*. Regények, novellák, drámák. Bp: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Illyés Gy. 1969. *Pusztavolk*. Bp: Corvina. F: Géza Engl
- Kafka, F. 1990. *Die Verwandlung*. Bp: Európa.
- Kafka, F. 1990. *Az átváltozás*. Bp: Európa. F: Györffy Miklós.
- Kosztolányi D. 1942. *Nero a véres költő*. Bp: Révai.
- Kosztolányi D. 1990. *Darker Muses*. Bp: Corvina. F: Clifton P. Fadiman (németb_1), átdolgozta: George Szirtes.
- Kosztolányi D. 1979. *Nero*. Historischer Roman aus der römischen Kaiserzeit. Berlin: Verlag der Nation. F: Stefan J. Klein. Mikszáth K. 1957. *Beszterce ostroma*. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Kosztolányi D. 1981. *Esti Kornél*. Bp: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kosztolányi D. 1986. *Kornél Esti*. Schachmatt. Novellen. Bp: Corvina. F: Dorothea Koriath, Jörg Buschmann.
- Mann, T. 1975. *Tonio Kröger*. Bp: Európa.
- Mann, T. 1975. *Tonio Kröger*. Bp: Európa. F: Lányi Viktor.
- Mikszáth K. 1957. *Beszterce ostroma*. Bp: Akadémiai Kiadó.
- Mikszáth K. 1982. *The Siege of Beszterce*. Bp: Corvina. F: Dick Sturgess.
- Mikszáth K. 1968. *Der Graf und die Zirkusreiterin*. Berlin: Rütten und Loening. F: Mirza Schüching és Géza Engl.
- Moldova Gy. 1971. *Sötét angyal*. 2. kiadás. Bp: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Moldova Gy. 1967. *Der dunkle Engel*. Bp: Corvina. F: Irene Kolbe.
- Örkény I. 1968. *Egyperces novellák*. Bp: Magvető.
- Örkény I. 1994. *One minute stories*. Bp: Corvina. F: Judith Sollosy.
- Erkeny, I. 1981. *Izbrannoje*. Moszkva: Hudozsesztvennaja lityeratura. F: Tatjana Voronkina.
- Paszternak, B. 1988. *Zsivago doktor*. Bp: Árkádia. F: Pór Judit.
- Salinger, J.D. 1991. *Franny a Zooey*. London: Penguin Books.
- Salinger, J.D. 1986. *Franny és Zooey*. Bp: Európa. F: Elbert János és Tandori Dezső.
- Vonnegut, K. 1965. *God Bless You, Mr. Rosewater*. London: Triad and Panther Books.
- Vonnegut, K. 1978. *Áldja meg az isten Mr. Rosewater*. Bp: Európa. F: Szilágyi Tibor.